

в полон. Їм судилося пройти довгий шлях через сталінські тюрми й табори⁹⁹.

Щодо діяльності сотні «Павленка» у весняно-літній період 1946 р. сьогодні жодної інформації немає, але ми можемо припустити, що ті підвідділи, які вціліли під час облав, діяли на теренах ТВ «Пліснесько» десь до червня 1946 р., коли з'явилося розпорядження про розформування відділів УПА, що належали до ВО 2 «Буг».

Загалом, підсумовуючи це невелике дослідження, варто зазначити, що сотня УПА «Непоборні» була одним із найперших, а водночас і найбоездатніших відділів УПА, які діяли на теренах ТВ 11 «Пліснесько», чи зрештою й всієї ВО 2 «Буг». Стрільці та старшини сотні гідно пройшли весь шлях боротьби УПА на теренах Львівщини і після її розформування влилися до складу боївок збройного підпілля ОУН, не припиняючи боротьби з тоталітарним режимом за створення Української Самостійної Соборної Держава.

БОРТЬБА НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПРОТИ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ У ХХ СТ.

Річардас ЧЕКУТІС

ПАРТИЗАНСЬКА ПРЕСА ЛИТВИ 1944–1953 РР.*

ВСТУП

Підпільна преса, що з'явилася під час партизанської війни (1944–1953 рр.), – унікальне явище в історії та культурі Литви. Ще ніколи до й уже ніколи після того поширення вільного слова не вимагало так багато зусиль і жертв; ще ніколи опір окупаційним режимам за допомогою вільної думки не набував такого масштабу й не охоплював усіх суспільних верств краю. Після того ж як було жорстоко придушено збройний опір радянській окупації, партизанська преса допомогла закласти фундамент інших форм опору, надихаючи майбутні покоління в їхньому прагненні до свободи.

Водночас, преса збройного підпілля – це явище, яке одержало незаслужено мало уваги в роки відновленої Незалежності, хоча в Литві збереглася достатня для ґрунтовного дослідження кількість первинних джерел (партизанських видань). Наявний матеріал може бути цікавим і цінним не тільки для професійних істориків, але й для всіх, хто хоче глибше пізнати специфіку того періоду та історичний контекст самого збройного опору.

Для істориків це – передовсім тексти з автентичною інформацією без владної цензури, які відображають хронологію та перебіг подій. Крім того, це документи, що свідчать про злочини окупантів, розкривають окремі епізоди боротьби за свободу, відображають міжнародну реакцію (точніше – її відсутність), сподівання й надії простих людей, інакше кажучи, – ціле життя тогочасної Литви. Упродовж десятиліття партизанська преса була найоб'єктивнішим дзеркалом внутрішнього й зовнішнього життя окупованої держави, а для більшості – єдиним джерелом інформації, що формувало світогляд декількох післявоєнних поколінь.

Для представників сучасних засобів масової інформації це – можливість краще пізнати ідеї, цілі, засоби попередників-самоучок – журналістів і видавців підпілля, а також саму їхню здатність бути потрібними спраглим вільної думки читачам. Це може допомогти осягнути глибину аналізу тогочасної ситуації у пресі підпілля. Й уже

* Перекладено з російської.

⁹⁹ ДАЛО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 423. – Арк. 57; Там само. – Спр. 434. – Арк. 35; Романюк М. Вони загинули під Шниревом // Шлях перемоги. – 2002. – 22 травня.

тільки це дасть змогу значно об'єктивніше, не принижуючи права нації на самовизначення або захист від окупантів, оцінювати й інтерпретувати боротьбу за свободу в сучасних засобах масової інформації.

ЗНАЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

На сьогодні існує небагато публікацій або видань, присвячених тематиці партизанської преси 1944–1953 рр., наявні ж не дають змоги створити вичерпну й об'єктивну картину, а також одержати відповіді на поставлені раніше запитання.

З цього погляду, найвартіснішою є книжка «Партизани про світ, політику і про себе» (упорядник – Ніеле Гашкайте-Жямайтене), яку видав 1998 р. Центр дослідження геноциду і резистансу Литви (LGGRTC, надалі – Центр). У передмові упорядник розглядає особливості підпільної преси, аналізує тексти партизанських газет. Величезна цінність видання полягає в тому, що майже 80% зібраних у ньому текстів публікуються вперше, а статті партизанів згруповано тематично. Тексти наведено за хронологією – відповідно до дати першої публікації, тому читачам легко знайти статті, які їх цікавлять. Проте упорядник визнає й певні хиби такої структури збірника – важко побачити окремі видання в цілому, а також розгледіти спільне й відмінне у виданнях різних партизанських з'єднань. За її словами, мета книжки – «спробувати простежити рух суспільно-політичної думки Литви того часу, відображеної на сторінках незалежної, нецензурованої, вільної преси, що виходила в підпіллі»¹.

Перші відомості про підпільну пресу зібрані й оприлюднили історики Альгіс Кашета і Даля Куодіте; у їхньому переліку партизанських видань зафіксовано 72 назви газет². Пізніше стали відомі ще декілька видань. Різні списки партизанської преси нині публікують і в періодиці, і в мережі Інтернет, проте згаданий перелік дотепер залишається найповнішим.

На конференції, присвяченій питанням геноциду, що відбулася 12 червня 1993 р., проф. Вітаутас Кубілюс уперше зробив огляд партизанської преси³.

Корисну інформацію про партизанську пресу можна знайти в передмовах до видань, присвячених творчості партизан. Так, Ріта Тутліте розглядає в періодиці творчість одного з відомих видавців і

авторів підпілля Бронюса Кривіцкаса – «Вільнюса»⁴, а в передмові до збірника творів Б. Кривіцкаса, що його видав Центр, на цю тему пише укладач збірника Віргініюс Гасілюнас⁵. 1990 р. Вітаутас Лядас і Генрікас Рімкус підготували до друку вибрані пісні партизан Дзукії (край на півдні Литви)⁶. 1991 р. письменник Ляонас Гудайтіс уклав збірник поезій і пісень партизанів Західної Литви, де в коментарях навів інформацію про партизанську пресу та про деяких видавців⁷.

Особливо багато цінних відомостей можна виявити у книжках спогадів самих партизанів (Адольфаса Раманаускаса – «Ванагаса», Юозаса Лукши – «Даумантаса») або в опублікованих у наш час їхніх щоденниках (Юстінаса Ляляшюса – «Графаса», Ленгінаса Балюкявічюса – «Дзукаса»), а також у хроніках (Вінцаса Жалядуоніса – «Рокаса»).

У виданій у 1995–1996 рр. серії «Непереможена Литва» два томи було присвячено винятково статтям про партизанську пресу та оригінальним документам. Істотною хибою цих збірників є те, що статті й документи представлено тут без вичерпних коментарів і пояснень, а це ускладнює їхнє розуміння читачам, які мало обізнані зі специфікою партизанської боротьби. Крім того, серед статей партизанів тут представлено думки і деяких діячів еміграції, членів Конгресу США, відозви Верховного комітету звільнення Литви (VLIK), інші документи, що їх публікувала підпільна преса, але які не є текстами самих борців за свободу⁸.

У невеликій книжці «Литовські періодичні видання, історія розвитку і сучасність» розвиток партизанської преси розглянув журналіст Вітас Урбонас⁹.

Частину авторів-підпільників представляють статті у збірнику партизанських документів, що вийшов у серії «Історія боротьби і страждань Литви»¹⁰, а також у періодиці: передовсім у серії «Архіви боротьби за свободу»¹¹, в журналі «Геноцид і резистанс»¹², який видає Центр, а також на Інтернет-сторінці Центру www.genocid.lt.

Деякі відомості можна почерпнути і в роботах, виданих за кордоном, з яких найбільш цінним є видання Кястутіса К. Гирнюса

⁵ Broniaus Krivicko raštai / Sud. V. Gasiliūnas. – Vilnius, 1999.

⁶ Sušaudytos dainos / Sud. V. Lėdas ir H. Rimkus. – Vilnius, 1990.

⁷ Gudaitis L. Pastabos // Kovos kelio žengiant. – Vilnius, 1991. – P. 276–288.

⁸ Nenugalėtoji Lietuva / Sud. A. Liekis. – Vilnius, 1995. – T. 3: Lietuvos partizanų spauda (1944–1949); Ibid. – Vilnius, 1996. – T. 4: Lietuvos partizanų spauda (1950–1956).

⁹ Urbonas V. Lietuvos periodinė spauda, raidos istorija ir dabartis. – Trakai–Vilnius. – 1995. – P. 119–121.

¹⁰ Laisvės kovos 1944–1953 metais / Sud. D. Kuodytė ir A. Kašėta. – Kaunas, 1996.

¹¹ Laisvės kovų archyvas (dani – LKA). – Kaunas, 1991–2004. – № 1–35.

¹² Genocidas ir rezistencija. – Vilnius, 1997–2004. – № 1–15.

¹ Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. – Vilnius, 1998. – P. 9.

² Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. – Kaunas, 1996.

³ Kubilius V. Paspripiesinimo literatūra pogrindyje // Lietuvos žmonių genocidas nacių ir sovietų okupacijoje. – Vilnius–Kaunas. – 1994. – P. 51–62.

⁴ Tutlytė R. Kad be galo jaustum globą švelnia... // Naujasis židinys. – 1995. – № 3.

«Партизанська боротьба в Литві». Довгий час воно залишалося єдиним виданням, у якому широко розглядалося специфіку партизанської війни¹³.

Найновіші спроби опублікувати оригінальні партизанські документи і деякі статті з періодики часів опору належать Департаменту архівів Литви, що вже видав три книжки, присвячені окремим партизанським округам, а також збірники вибраних матеріалів¹⁴. Проте і тут не вдалось уникнути огріхів, з яких головний притаманний майже всім виданням такого характеру – брак пояснень до публікованих документів та розшифрувань підпільних псевд партизанів.

Знаючи специфіку партизанської війни, важко повірити, що ми коли-небудь з'ясуємо справжні імена усіх партизанських авторів, а також усіх тих, хто допомагав їм, виконуючи не менш важливу і небезпечну роботу. Проте оригінальні документи, що їх партизани залишили громадянам уже незалежної держави, завжди, всупереч перекрученню окупаційної цензури, правдиво свідчитимуть про найтрагічніший період нашої історії.

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПІДПІЛЬНОЇ ПРЕСИ

У 1944 р., ще до закінчення Другої світової війни, коли майже вся територія нашої країни, окрім частини Клайпедського краю, була зайнята радянськими військами, в Литві виник стихійний опір, спрямований проти нового окупанта.

Спочатку більшість чоловіків переховувались, аби уникнути служби в радянській армії, що в її лавах їм довелося б воювати за інтереси чужої держави. Проте незабаром окупаційна адміністрація, створивши так звані загони «народних захисників» і користуючись допомогою частин регулярної армії, розпочала масові репресії: ринули арешти, вбивства неозброєних людей, грабунки, депортація... Чоловіки стали озброюватися та гуртуватися. Відбувалися перші збройні зіткнення з винищувальними загонами (стрибками) й армійськими частинами НКВД. Незабаром ці перші загони борців за свободу стали ядром усього партизанського руху. Із них сформувалися більші з'єднання – партизанські округи та області.

З початком другої радянської окупації по всій Литві з'явилися перші підпільні інформаційні листівки, в яких писали про тодішню політичну ситуацію, публікували відозви до жителів із різними

пропозиціями, застереженнями й заборонами. Це був зародок майбутньої партизанської преси.

На етапі стихійного партизанського руху, коли ще не було створено достатньо чітких структур, практично неможливо було організувати друк періодичних видань. Для цього потрібні були відповідні творчі й технічні сили. У Жямайтії (край на заході Литви), де Армія свободи Литви (LLA) була технічно підготовлена до вторгнення більшовиків і зберегла свої організаційні структури, було легше налагодити друк і розповсюдження періодичних видань¹⁵. Не випадково саме в Жямайтії з'явилось перше видання верховного штабу LLA «Військові й політичні новини», призначене для службового використання членів цієї організації. Проте в кінці 1944 р., після загибелі поблизу Каунаса одного з керівників LLA Казіса Веверскіса – «Сяніса» та зникнення деяких інших штабних працівників, видання перестало виходити.

Улітку 1944 р. підпільна преса з'явилась і в Аукштайтії (край на сході Литви). У той час в Утянському, Зарасайському і Швенченському повітах розповсюджували газету «Шлях до свободи», яка виходила двічі на місяць і яку редагували колишні члени LLA та «Кястутісу».

У Дзукії в цей час підпільної періодики ще не було. Тут розповсюджували тільки листівки, що інформували про зовнішню та внутрішню політичну ситуацію, а також різні відозви. Перші партизанські газети з'явилися тут щойно 1945 р. Частково це можна пояснити тією обставиною, що вплив LLA на організацію партизанської боротьби в Південній Литві був дуже незначним, хоча вона й мала великий досвід підпільної діяльності, накопичений ще за роки нацистської окупації. Крім того, LLA володіла всіма потрібними для видання преси технічними засобами, а також творчими силами.

У 1945 р., завдяки зміцненню партизанських організаційних структур, видання підпільної преси вже охопило всю Литву. Слово свободи лунало з безлічі партизанських видань, що різним тиражем виходили, іноді з перервами, аж до часу припинення опору. Іноді видання зникали через загибель їхніх видавців, але натомість з'являлися нові. Газети найчастіше виходили що два тижні або щомісяця. Тиражі залежали від наявних технічних засобів¹⁶.

Партизани надавали виняткового значення ідеологічній боротьбі, оскільки новостворена окупаційна адміністрація краю негайно відновила друк більшовицько-комуністичної преси, стала

¹³ Girnius K. K. *Partizanų kovos Lietuvoje*. – Vilnius, 1990.

¹⁴ *Lietuvos partizanų Vytauto apygardos Tiro rinktinė (1945–1950 m.): Dokumentų rinkinys*. – Vilnius, 2003.

¹⁵ Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* – Kaunas, 1996. – P. 43.

¹⁶ *Ibid.*

організувати «вибори», зневажаючи різноманітні міжнародні норми, агітувати селян відмовитися від своїх господарств і вступити до колгоспів.

Тому керівництво партизанських частин, до якого входили офіцери армії незалежної Литви, вчителі, студенти і навіть школярі, вважало, що необхідно протистояти лютій комуністичній пропаганді, підтримувати бойовий дух серед партизанів і надію на визволення. Цю надію тією чи іншою мірою пов'язували, особливо на початку боротьби за свободу, з війною, яку цивілізовані держави Заходу повинні були оголосити більшовицькій Росії.

Іншими словами, надію потрібно було підтримувати і серед простих жителів, аби заручитися їхньою підтримкою. Щоб краще інформувати жителів Литви про внутрішню й зовнішню політичну ситуацію, розкривати справжні вчинки місцевої адміністрації, поширювати новини зарубіжного радіо, партизани стали видавати в лісах, у підземних сховках тощо відозви, невеликі газети й інформаційні бюлетені. Їх друкували та множили на друкарських машинках, за допомогою шапірографів, ротаторів, а іноді й поліграфічної техніки¹⁷.

Деякі історики пов'язують виникнення післявоєнної партизанської преси за періодом нацистської окупації. Витоки преси Руху боротьби за свободу Литви (LLKS) вони бачать саме у пресі антинацистського опору. Наприклад, за відомостями історика Арунаса Бубніса, під час німецької окупації виходила 21 підпільна газета, над якими активно працювали представники литовської інтелігенції, що додержувалися різних поглядів¹⁸. Мабуть, тому історик і дослідниця партизанської преси Н. Гашкайте-Жямайтенє стверджує: «[...] природно, що з початком другої радянської окупації знову відродилося вільне друковане слово, яке має в Литві міцні традиції»¹⁹.

Проте в роки другої радянської окупації партизанська преса набула іншого характеру, ніж у період ненасильницького опору нацистам. У цей час розгорнулася загальнонародна збройна боротьба. Через тотальне стеження видавничу діяльність було перенесено з міст, де її здійснювали в роки нацистської окупації, в ліси і села, до віддалених підземних сховків. Видавцями тепер були не інтелігенти, що жили легально, а озброєні партизани, які жили і творили в

надзвичайно важких умовах підпілля і з часом унаслідок величезних утрат стали відчувати недолік інтелектуальних сил. Проте зі зменшенням обсягу підпільної періодики розширилися її функції.

Факти показують, що 1944 р., коли лінія фронту досягла Литви, перші підпільні видання ще продовжували традиції преси років нацистського гніту, а першими їхніми співробітниками стали колишні учасники антинацистського опору: Бронюс Казіцкас – «Саулюс» (від 1943 р. редагував газету «Шлях до свободи» підрозділу «Кястутіс» Литовського фронту (LF)), Пятрас Паулайтіс – «Айдас» (у роки німецької окупації працював у виданні LF «До свободи», потім редагував газету партизанського округу «Кястутіс» «Дзвін свободи»), Альгімантас Заскявічюс – «Шална» (працював у редакції бюлетеня штабу LLA «Військові і політичні новини»), Ю. Лукша – «Скірмантас» (у роки нацистської окупації активно співробітничав із різними виданнями резистансу, а після Другої світової війни став редактором офіційної газети партизанського округу «Таурас» – «Розвідник свободи») і безліч інших.

Окрім видань LLA, найпотужнішою підпільною організацією перших післявоєнних років, і преси партизанських штабів, серед яких LLA, як уже наголошувалося, не мала великого впливу, існували видання й інших організацій. Наприклад, газета Союзу демократів Литви «Батьківщина», що виходила в перші роки другої радянської окупації, а також видання союзів демократів-робітників і демократів-господарників, організовані Верховним комітетом визволення Литви (VLIK), були, швидше за все, тісно пов'язані зі збройним опором²⁰.

З утворенням більших партизанських з'єднань переважна кількість газет уже не була пов'язана ні з LLA, ні з іншими підпільними організаціями. Процес централізації збройного підпілля диктував свої умови і партизанській пресі.

Деякі партизанські з'єднання вже на самому початку боротьби за свободу наказали своїм підрозділам щодня вести запис операцій і бойових дій. Мета – «[...] зберегти справжнє лице боротьби за свободу, матеріал для історії, передати нащадкам образ безмовних, мало кому відомих героїв»²¹.

Уже в протоколах перших засідань штабів сформованих партизанських округів одним із найактуальніших завдань названо створення газети. Так, у протоколі засідання штабу округу «Таурас»

¹⁷ Urbonas V. *Lietuvių periodinė spauda, raidos istorija ir dabartis*. – Trakai–Vilnius. – 1995. – P. 119–121.

¹⁸ Bubnys A. *Lietuvių antinacinė rezistencija 1941–1944 m.* – Vilnius, 1991. – P. 32–33.

¹⁹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė*. – Vilnius, 1998. – P. 7.

²⁰ VLIK'o 1945 m. rugsėjo 21 d. posėdžio Skardupiuose protokolai. – LKA. – 1991. – № 2. – P. 6.

²¹ *Dzūkų grupės štabo 1945 m. gegužės 7 d. įsakymas // Laisvės kovos 1944–1953 metais*. – P. 81–83.

від 23–24 липня 1945 р. зазначено: «[...] перший номер “Розвідника свободи”, органу Добровольців-творців, одержаний штабом, вирішено передрукувати в кількості до 100 прим. і розповсюдити по віддалених куточках нашого округу [...]»²².

Улітку 1949 р., коли всі відгалуження збройного опору нарешті об'єдналися в Рух боротьби за свободу Литви (LLKS), коли було введено централізоване керування й поділено територію Литви на партизанські області, вся підпільна преса стала виходити під знаком «LLKS». Так було аж до закінчення партизанської війни в Литві. У статуті LLKS поряд з воєнними та іншими завданнями було вказано на необхідність дбати і про духовне виховання: «Рух [...] виховує і гартує своїх членів, учасників і громадськість у дусі любові до Батьківщини; [...] розвиває литовську національну свідомість, жадання незалежності, державність, культуру, моральність, працьовитість, єдність, ініціативність і відвагу; [...] через пресу й живе слово інформує громадськість про поточне внутрішнє та міжнародне воєнне й політичне становище, орієнтує її в найважливіших питаннях»²³.

Останнє видання, позначене грифом «LLKS», – «Відлуння партизанських пострілів», яке ще 1957 р. друкував Костас Люберкіс – «Жвайніс» (від 1958 р. – зниклий безвісти) на території округу «Прісикелімас» у Шяуляйському краю, розмірковує над вимовленими від імені збройного опору словами свободи, що часто з'являлись у партизанській пресі: «Віддай Батьківщині, що повинен!»

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПИТАННЯ: ТРУДНОЩІ, ВТРАТИ І НАДІЇ

Видавці партизанської преси стикалися з чималими перешкодами, які часто здавалися непереборними. Проте основної мети їм вдавалося досягти – населення й самі борці за свободу одержували об'єктивну інформацію про події внутрішньої та зовнішньої політики. Найбільша вада підпільної преси полягала в тому, що частина інформації в партизанських газетах нерідко застарівала ще до моменту публікації. Так, в одному з документів партизанського округу «Кястутіс» сказано: «Жителі добре налаштовані і на всі зусилля й дії більшовиків дивляться як на останні їхні виборки. Більшість твердо переконана, що до наступного року більшовики повинні бути знищені. Громадськість зараз особливо цікавиться таємною пресою, якої, на жаль, майже не одержує, а якщо й одержує, то із запізненням у кілька місяців [...]»²⁴.

²² *Tauro apygardos štabo 1945 m. liepos 23–24 d. posėdžio protokolais // Laisvės kovos 1944–1953 metais. – P. 87–88.*

²³ *LLKS statutas // Laisvės kovos 1944–1953 metais. – P. 322–343.*

²⁴ *P. Lukšio rajono Šerkšno grandies 1947 m. spalio mėn. Žinios // Lietuvos ypatingasis archyvas (Oai – LYA). – F. K-5. – Ap. 1. – B. 61. – L. 3–4.*

У 1946–1947 рр. у штабах усіх партизанських округів Литви вже було створено відділи інформації, преси й інформації або інформації та пропаганди, хоча збройне підпілля, що діяло на той час по всій Литві, ще не було об'єднане в одну організацію з обов'язковим для всіх областей та округів статутом. У статуті, що діяв у Сувалкійському окрузі (південна Литва) «Таурас», чітко викладено функції згаданих відділів: «[...] за допомогою преси й живого слова інформувати литовську громадськість про внутрішню і зовнішню політику, укріплювати духовну стійкість литовців проти насильства з боку більшовиків-комуністів і виховувати могутній опір проти гнобителя нашого народу – російського комунізму-більшовизму та інших ворогів литовського народу»²⁵.

На 1947 р. у всіх партизанських округах (окрім округу «Вітіс», де газета виходила нерегулярно) було щонайменше по одному періодичному виданню, а в деяких округах – «Дайнава», «Таурас», «Кястутіс», «Вітаутас» – періодично виходили й штабні газети.

У 1948 р. в Литві реально діяли штаби трьох партизанських областей, що об'єднували по декілька округів, – Західної Литви («Кястутіс», «Жямайчяй» і «Прісикелімас»), Південної Литви («Дайнава» і «Таурас») і Східної Литви («Вітаутас», «Альгімантас», «Вітіс» і «Діджеї Кова»). Обласні штаби також опікувалися партизанською пресою, крім того, вони координували і друк газет округів, а також їх розповсюдження.

25 лютого 1949 р. президія ради LLKS прийняла ухвалу стосовно преси. У ній вказано, що штаби областей і округів мають видавати власні газети, опікуватися видавничою справою нижчих підрозділів, розповсюдженням друкованих видань, творчою співпрацею, яка повинна виражатися в обміні статтями, новинами та обладнанням, у скоординованому пошуку співробітників²⁶.

Було створено два відділи Суспільної частини LLKS: Національний і Політичний. Юозас Шибайла – «Мерайніс», що керував Національним відділом, не тільки сам займався виданнями Верховного партизанського керівництва, але й надавав методичну допомогу видавцям нижчих підрозділів. Також було складено детальний перелік тем, які необхідно було висвітлювати й роз'яснювати в щорічних звітах Суспільної частини партизанських повітів Верховному керівництву, з котрих частина нерідко потрапляла й на сторінки партизанської преси. У звітах мали аналізувати соціально-

²⁵ *Tauro apygardos veikimo statutas, Nenugalėtoji Lietuva. – T. 3. – P. 110–116.*

²⁶ *LLKS tarybos prezidiumo 1949 m. vasario 25 d. Nutarimas // LYA. – F. K-1, baudž. – B. 33960/3. – T. 10. – L. 232.*

психологічний стан борців за свободу й суспільства загалом, дискредитувати «більшовицьку владу», показуючи справжнє обличчя радянського устрою²⁷.

Після з'їзду всіх партизанських керівників Литви 2–22 лютого 1949 р. Суспільну частину було створено в усіх партизанських окружних штабах. До її складу мали входити три посадові особи. У менших організаційних одиницях – у загонах, відділах, ланках – повинні були призначити відповідальну особу, до чийх обов'язків належав би збір матеріалу для преси, а також її розповсюдження на підконтрольній території. Це мало посприяти глибшим зв'язкам із населенням, поліпшити видавничу справу і якісно, і кількісно²⁸.

Від часу запровадження централізованої опіки над друком і розповсюдженням партизанської преси потужні видання всіх округів Литви стали надсилати через зв'язківців верховному керівництву – Раді LLKS, натомість деяким відділенням борців за свободу було наказано тиражувати видання самостійно. Також змінювалося й друкарське обладнання: «[...] зусібч виявили бажання дістати через нас Ваші матриці. [...] Було б добре, якщо, звичайно, можете, наскільки це дають засоби, зробити їхній запас, оскільки, схоже, в майбутньому буде попит [...]»²⁹.

Для того, щоб видавати періодику й надалі, потрібні були величезні зусилля. Майже з усім виникали проблеми – були потрібні нові матриці, ротатори, типографічні фарби, радіоапарати, папір, друкарські машинки, а також нові працівники, зв'язківці й розповсюджувачі. Таке становище існувало в цілому краю: «Матриці дуже економили, оскільки їх було вкрай мало», – писав у спогадах партизанський керівник Дзукії А. Раманаускас – «Ванагас»³⁰. Керівник округу «Дайнава» і редактор «Дзвону свободи» Л. Балюкявічюс – «Дзукас» цю ситуацію охарактеризував так: «Найголовніше, у мене немає відповідного заступника, а також жодних засобів: ні друкарської машинки, ні паперу, ні пристойного радіоапарата – одним словом, нічого. Друкарська машинка коштує понад 8000 крб. Великі гроші, і у нас їх немає [...]»³¹.

Найважче партизанам було діставати друкарські засоби. Радянські органи безпеки контролювали їх особливо суворо, тому

ротатори і шапірографи доводилося виготовляти самотужки. За допомогою ротаторів вдавалося надрукувати до декількох тисяч примірників. Цим способом було виготовлено значну частину партизанської преси. Проте через погану якість фарби або використання невідповідного засобу для її розведення букви важко прочитувались, крім того, і папір найчастіше був низького гатунку. Друк із допомогою шапірографів мав ті ж таки вади.

Оскільки дуже важко було дістати типографічний шрифт, підпільних видань, надрукованих у типографії, було небагато. Наприклад, партизани округів Західної Литви «Кястутіс» і «Прісикелімас» тільки з 1950 р. стали видавати свої газети таким способом. Це дуже поліпшило якість друку, збільшило тираж і сильно скоротило час на виготовлення. Якщо такої техніки не було, невеликі партизанські газети зчаста доводилося розмножувати за допомогою копіїрки на друкарській машинці, що вимагало нескінченно багато часу й обмежувало тираж.

Нерідко під час нападу ворога на партизанський табір чи виявлений бункер, у якому друкували газети, друкарські засоби потрапляли до рук працівників органів безпеки, якщо самі партизани не знищували їх, – відтак доводилося починати все спочатку. Цим найчастіше й було зумовлено перерви у виході видань. Часто після загибелі видавців зникали й самі газети.

За документами КГБ, в 1944–1952 рр. радянські органи безпеки під час так званих військово-чекістських операцій захопили 577 друкарських машинок і друкарських розмножувальних пристроїв, у 1952–1953 рр. – 57 розмножувальних пристроїв і 2 саморобні друкарські верстати, 3 ротатори, 2 шапірографи, 50 друкарських машинок³².

Дуже часто газетний матеріал збирали й редагували в одному місці, а друкували – в іншому. Це робили задля безпеки: якщо НКВД знищував один сховок, було легше відновити друк газети в іншому. Проте в останні роки боротьби за свободу через постійне зменшення кількості співробітників редактор не тільки редагував зміст газети та писав статті, але й сам робив увесь тираж.

Розповсюдження тиражу не викликало особливих труднощів. До квітня 1949 р., коли за рішенням ради LLKS було розформовано Організаційний сектор (OS), зв'язківці по декілька екземплярів газет переправляли членам волосних, сільських, окружних OS, які потім розповсюджували їх серед жителів. Робили це також і партизани.

³² Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 metais / Sud. N. Gaškaitė, A. Kašėta, J. Starkauskas. – Kaunas, 1996. – P. 608.

²⁷ LLKS VD veiklos žinios, tarnybinė instrukcija // LYA. – F. K-1, baudž. – B. 33960/3. – T. 12. – L. 209.

²⁸ Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. – Kaunas, 1996.

²⁹ V. Šniuolio-Svajūno 1948 m. rugpjūčio 20 d. laiškas Maironio rinktinės vadui // LYA. – F. K-5. – Ap. 1. – B. 23. – L. 315.

³⁰ Ramanauskas-Vanagas A. Daugel krito sūnų... – Vilnius, 1991. – P. 148.

³¹ Partizano Dzūko dienoraštis // LKA. – 1993. – № 6. – P. 82.

Керівництво підпілля навіть зробило офіційну ухвалу, якою зобов'язало борців за свободу не тільки розповсюджувати партизанську пресу, але й зачитувати та пояснювати людям зміст найскладніших статей, оскільки «[...] усліпу, неорганізовано давати людям пресу не можна. Це було б не розповсюдження, а викидання [...]»³³.

Розповсюдженням часто займалася молодь – гімназисти, студенти. Більшість із них за це було засуджено й заслано до радянських таборів. Тільки 1947 р., за даними історика Н. Гашкайте-Жямайте, за розповсюдження й видання антирадянської преси МГБ заарештувало в Литві 640 осіб³⁴.

Партизанська преса доходила до населення зі щораз більшими труднощами. Це було пов'язано не тільки з інтенсивністю репресій та арештів зв'язківців і помічників, але й з тим, що серед самих видавців бракувало освічених авторів і людей, що мають досвід роботи у пресі. Зрештою, постійно зменшувалася кількість і самих партизанів, тому просто не залишалось тих, хто міг займатися розповсюдженням преси серед жителів. Однак протягом усієї партизанської війни керівники партизанських штабів не припиняли шукати інтелігентів, які могли би працювати в підпільних виданнях, хоча такі пошуки не раз закінчувалися трагічно або завдавали підпільникам іще більших втрат. Ось приклад, що вже став класичним: 7 березня 1949 р. запрошені працювати в окружний штаб «Дайнава» поети Костас Кубілінскас (який пізніше став відомим автором дитячих книжок) і А. Скінкіс здали окружний штаб, а також підрозділи штабу «Казімерайтіс». Вони власноручно вбили тодішнього редактора окружної газети «Дзвін свободи» Бенедіктаса Лабенаса – «Карюнаса». Схожий випадок трапився й в окрузі «Прісикелімас», коли 1952 р. радянські органи безпеки «підсунули» керівникові округу Юозасу Палонасу – «Рітасу» свого агента Вітаутаса Ремейку – «Сажінінгаса». Взагалі, зради й провокації з боку НКВД-МГБ-КГБ переслідували партизанів упродовж цілого десятиліття запеклої боротьби, тому довіряти комусь було дуже важко.

Співробітники партизанської преси, що проживали легально, чекали на арешт і неминучі тортури, а ті, хто працював у бункерах, – майже завжди на смерть. Це провадило видавничу справу до загибелі й наближало кінець партизанської війни.

«Було б добре, щоб Аудрунас вступив у наші ряди, оскільки інтелігент для нас дорівнює десятком партизанам, якщо він у спільну нашу справу вкладає частину своєї душі. Наш рух може триматися,

доки в ньому є досить інтелігентних сил; якщо вони вичерпаються, рух загине...», – писав у щоденнику керівник округу «Дайнава» Л. Балюкявічюс – «Дзукас» стосовно сумнівів, які відчував Міколас Бабравічюс – «Аудрунас» щодо вступу до лав борців за свободу³⁵. Урешті-решт, Аудрунас зважився, але згодом і він загинув через зраду.

З приводу співпраці в підпільній пресі партизани найчастіше зверталися до сільських учителів. Так, А. Раманаускас – «Ванагас» знайшов у Скрядужяй драматурга Вінцаса Адоменаса. Той аж до 27 листопада 1952 р., коли його було заарештовано, а відтак засуджено на 25 років таборів, дописував у партизанську періодику під псевдонімом А. Уосіс. Інший учитель, Юозас Карлавічюс – «Гардінас», працював у підпільних виданнях від 1950 р.³⁶. Подібних прикладів можна навести чимало.

Уже від 1949 р. борці за свободу стали видавати пресу різного призначення: для партизанів, для широкої громадськості або тільки для співробітників штабів. Відозви і звернення також майже завжди були адресовані конкретній соціальній групі – молоді, учителям, інтелігенції, навіть стрибкам або радянським посадовцям. Наприклад, 16 січня 1949 р. Округ «Прісикелімас», окрім призначеної широкій громадськості газети «Прісикелімо Угніс», друкував неперіодичні бюлетені, чіє призначення характеризували так: «[...] відкрита трибуна членів організації для кращого розуміння наших цілей і першочергових завдань, висвітлення способів їхнього досягнення і виконання, їх розгляд із тим, щоб можна було знайти більш довершені й успішні форми партизанської діяльності [...]»³⁷.

Створення LLKS і рішення Верховного партизанського керівництва видавати дві газети, призначені різним адресатам – «Біля скорботного розп'яття» і бюлетень ради LLKS, – стало поштовхом до того, щоб і партизанські відділи, підпорядковані керівництву LLKS, стали готувати різні видання. Так, партизанська область «Нямунас» у Південній Литві, окрім свого офіційного «Партизана» (тираж 1000 прим.), стала друкувати видання I секції президії ради LLKS «LB бюлетень», що виходив тиражем 50 прим. А в III секції президії ради LLKS, створеній в Аукштайтї, редакція під орудою Б. Кривіцкаса – «Вільнюса» друкувала навіть декілька адресованих різним соціальним групам видань.

³⁵ *Partizano Dzūkio dienoraštis // LKA. – 1993. – № 6. – P. 67.*

³⁶ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Zemaitienė. – Vilnius, 1998. – P. 24.*

³⁷ *Prisikėlimo apygardos neperiodinis biuletėnis. – 1949 m. sausio 16 d. – № 1 // LYA. – B. 105. – L. 19–26.*

³³ *Nurodymai laisvajai spaudai platinti // LYA. – F. K-1, baudž. – B. 41978/3. – T. 4. – L. 13.*

³⁴ *N. Gaškaitės-Zemaitienės duomenys (autoriaus asmeninis archyvas).*

Подібна диференціація надихала партизан не відриватися від різних суспільних прошарків. Крім того, й у самих партизанських керівників виникла потреба провадити дискусію, яка допомагала б у умовах інформаційного дефіциту знаходити відповіді на запитання, що поставали в ході збройної боротьби. Також було необхідно знати думку Верховного партизанського керівництва щодо конкретних проблем.

Партизанам було непросто віддячити жителям, які надавали їм притулок, наражаючи себе щонайменше на 25 років сибірських таборів. Проте видавці підпільної преси не забували цивільних людей, що допомагали їм: «Наказом № 2 керівника округу “Прісикелімас” від 15.04.1952 р. за ініціативність у розповсюдженні преси та допоміжній роботі, за витримку в серйозному випробуванні під час обшуку і за старанне створення хороших умов праці борцям за свободу Сясе нагороджено медаллю “Хрест боротьби за Свободу” [...]»³⁸, – так Ю. Палонас – «Рітас» віддячив Єлянї Тварієнайте – «Жібуюкле», в чиему будинку в с. Девіндуоняй Шедувської волості взимку 1951–1952 рр. друкували газету керівництва LLKS «Біля скорботного розп’яття», а пізніше і «Прісикелімо Угніс».

Більшість видавців і авторів партизанської преси загинули, майже не залишилось і їхніх вірних соратників. Авторство окремих статей, що виходили в тогочасних партизанських виданнях, встановити дуже непросто, оскільки більшість авторів підписувалися літературними псевдонімами, які відрізнялися від партизанських. А що вже говорити про легальних співробітників. Отже в майбутньому на нас іще чекає велика робота. Вона може допомогти зрозуміти не тільки саму партизанську війну, але й ціле покоління людей, що брали участь у ній, їхню літературну спадщину, відвагу, надії та сумніви, суть їхнього високого вчинку.

ПИТАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ І ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ

Одна з найважливіших тем партизанської преси – розкриття нелюдськості більшовицької системи й ідеології через аналіз подій внутрішнього політичного життя під керівництвом Рад. Тому більшість підпільних статей було присвячено актуальним проблемам. А це – мобілізація до армії чоловіків, що не сховалися від радянської влади, люті репресії, вбивства, тортури щодо заарештованих, результати так званої амністії, депортація населення, організація і фальсифікація виборів, надмірні побори, реквізиція зерна, обшуки, вербування зрадників, закриття костелів і знищення культових

³⁸ *Prisikėlimo apygardos 1952 m. balandžio 15 d. Raštas. – № 154 // LYA., baudž. – B. 26514/3. – T. 2. – L. 550.*

атрибутивів, а також символів незалежності, п’ятирічні плани, напливи жебраків і колоністів з Росії, грабунки, знуцання над тілами загиблих партизанів на площах сіл і міст, абсурд радянських парадів тощо.

Перші партизанські видання інформували жителів про становище на фронті, у них обговорювали можливі варіанти відновлення незалежності Литви, радилися, як населенню в наявних умовах слід ставитись до окупантів.

Як стверджує історик Н. Гашкайте-Жямайтене, через заборону користуватися радіоприймачами та поширення в газетах окупантів брехні й більшовицької пропаганди, партизанська преса стала для населення практично єдиним джерелом інформації. Проте довгий час їй доводилося виконувати й іншу функцію: не тільки інформувати громадськість, але й протистояти бездуховній радянській літературі та засобам масової інформації. Відозви, які були дуже популярні ще на початку першої радянської окупації, з коротких звернень перетворилися на розлогі проблемні листи-статті³⁹.

Примусову мобілізацію до радянської армії партизани обґрунтовано вважали порушенням норм міжнародного права: «Яка може бути мова про мобілізацію взагалі й про обов’язкову військову службу – часткову мобілізацію, якщо ми – окупований і пригноблений край? За що литовці повинні служити російським більшовикам і вмирати? Свідомий і патріотично налаштований литовець піде в ліс, ховатиметься і комбінуватиме, але на мобілізацію, яку проводять російські більшовики, наплює, варто страждати і якщо треба – навіть померти, але тільки за рідний край [...]»⁴⁰.

Так само партизани оцінювали й вибори, які організувала окупаційна влада. Борці за свободу відчували небезпеку в тому, що Радянський Союз може сам факт виборів використовувати як пропаганду, щоб показати світові, ніби литовці виявили власну політичну волю. Тому партизанське керівництво, особливо в перші роки опору, підкреслювало, що подібні вибори слід обов’язково бойкотувати. Перший керівник партизанів Дзукіі Юозас Віткус – «Казімерайтіс» влучно аргументував сенс бойкоту виборів: «Бойкот обов’язковий тому, що: 1) литовський народ із власної волі не згоден і не погодиться в майбутньому бути частиною Радянського Союзу,

³⁹ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. – Vilnius, 1998. – P. 10.*

⁴⁰ *Laisvės varpas, Kęstučio apygardos laikraštis. – 1947 m. sausio 4 d. – № 110 // LYA. – F. K-1, baudž. – B. 41978/3. – T. 4. – L. 81–82.*

2) включення Литви до складу Радянського Союзу не визнає жодна держава, і тому більшовицька влада тут є окупаційною»⁴¹.

Проте незабаром стало зрозуміло, що участь або неучасть населення в цих виборах не впливає на їхні результати – Ради завжди приписували необхідну кількість виборців, а забраклі голоси докидали в урни.

Дуже точно партизани охарактеризували і суть колективізації в прибалтійських країнах, – за всяку ціну зробити селянина-господаря залежним від влади, довести його до зубожіння й відтак примусити вступити до колгоспу: «Колективне господарство в краю, керованому диктаторськими методами, є незмірно зручним. Воно – спосіб узяти вільних господарників у залізний кулак для того, щоб посилити радянську диктатуру матеріально й морально [...]»⁴².

Комуністичний режим партизани недвозначно називали російським імперіалізмом і вважали джерелом нелюдськості, деморалізації народу й особи: «Комуністичні ідеї на самому початку втілення в життя не знайшли підтримки ніде, окрім як у людей убогих духовно, відкинутих життям і обтяжених кримінальними злочинами [...]. Подібна політика знищення духовних цінностей людини в Радах існує і втілюється, хіба що, можливо, дещо повільнішими темпами, оскільки, щоб підтримувати й поширювати свій терористичний порядок, уже має достатньо велику армію роботів [...]»⁴³.

У партизанській пресі особливо активно обговорювали тему співпраці з окупантами. Партизани завжди проголошували, що передовсім борються з власними зрадниками, проте чудово розуміють, що радянській системі до снаги зламати будь-яку людину, тож прагнули особу, що співробітничала з окупантами, повернути на істинний шлях. Тому радянським посадовцям було надіслано сотні закликів, звернень, попереджень. Іноді це допомагало – відомо немало випадків, коли обдурені радянською владою люди кидали свою роботу або навіть відкрито, зі зброєю в руках, переходили на бік партизанів. Однак на затятих колаборантів партизани дивились геть інакше: «[...] Рух попереджає голів волостей і дільниць, усіх інших посадовців адміністративного апарату й громадян. Час схаменутися. Припиніть виконувати згубну для батьківщини роботу. Будьте певні, що наші

невидимі очі стежать і реєструють усі ваші злочинні справи. Ніхто не уникне заслуженого покарання [...]»⁴⁴.

Деякі партизанські керівники стверджували, що співробітничати з окупантами людей підштовхувало те, що вони залишалися безкарними, тобто різні шпигуни або посадовці радянської адміністрації залишалися живими. Проте навіть виконуючи смертні вироки, партизани прагнули керуватися не помстою або сліпою ненавистю, а тільки принципами правосуддя: «[...] наша боротьба є оборонною боротьбою проти зла. А зі злом потрібно боротися скрізь, завжди і всім. Ми нападаємо на виродків з числа росіян, монголів або й нашого власного народу, які на тортури і загибель видали своїх близьких. [...] Цього важкого обов'язку карати вбивць і ловців безневинних людей партизани уникнути не можуть [...]»⁴⁵.

Страта колаборантів є однією з найважчих тем у дослідженні історії всякої партизанської війни. З цього приводу точились дискусії і в штабах партизанів Литви, і на сторінках видань, призначених винятково для керівництва. Більшість партизанських керівників, розуміючи свою відповідальність перед майбутніми поколіннями, неодноразово наголошували, що не зброя є силою борців за свободу. Можливо, тому керівник округу «Вітіс» Бронюс Карбочюс – «Біте» писав своїм підлеглим: «Друковане слово було, є і буде найвлучнішою зброєю»⁴⁶.

У партизанській пресі було немало статей, присвячених відповідальності інтелігенції перед власним народом та пристосуванню її до нав'язаних окупантами умов. 1949 р. в періодичному літературному виданні округу «Жямайчяй» «Молитва в лісі» невстановлений автор, звертаючись до пасивної інтелігенції, писав: «Кажете, рух робить помилки, – добре не помилятися, нічого не роблячи. Немає нічого дивного, що прості сільські хлопці, які ведуть боротьбу, нарobili помилок. Якщо бачите, що помиляємося, прийдіть і покажіть, як потрібно робити. Адже ви видаєте себе за вчителів і провідників народу [...]»⁴⁷.

Інша досить актуальна тема партизанської преси – відносини з представниками інших національностей. Ставлення партизанів до них було досить демократичним і толерантним, хоча іноді не вдавалось

⁴¹ *Laisvės varpas, Dainavos apygardos laikraštis*. – № 3 (12) // LPKTS archyvinių dokumentų rinkinys.

⁴² *Už tėvų žemę, Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės DLK Kęstučio grupės laikraštis*. – № 64 // LPKTS archyvinių dokumentų rinkinys.

⁴³ *Laisvės kova, Kęstučio apygardos Birutės rinktinės laikraštis*. – 1951 m. kovo 15 d. – № 5 // LYA. – F. K-1, baudž. – B. 41978/3. – T. 4. – L. 64.

⁴⁴ *Lietuvos partizanų kreipimasis į šnipus* // LYA. – F. K-1. – B. 1761. – L. 7.

⁴⁵ *Už tėvų žemę, Dainavos apygardos Dzūkų rinktinės laikraštis*. – 1947 m. liepos 20 d. – № 11 (43) // A. Kašėtos asmeninis archyvas.

⁴⁶ *B. Karbočiaus 1952 m. sausio 15 d. raštas organizacinių vienetų vadams* // LYA. – F. K-1. – Ap. 45. – B. 397. – L. 533.

⁴⁷ *Malda girioje, Žemaičių apygardos laikraštis*. – № 2 // LPKTS archyvinių dokumentų rinkinys.

уникнути гострих слів. Найчастіше негативні емоції в партизан викликали не люди інших національностей взагалі, а численні загони колоністів, що ринули з Росії в пошуку легкого хліба. Вже в перших партизанських відозвах наголошували, що партизани не борються з російськими збройними силами, які беруть участь в антигітлерівській коаліції. В окрузі «Дайнава» для росіян-військовиків видавали невелику газету російською мовою «Вільне слово», яку редагував керівник округу Л. Балюкявичюс – «Дзукас». З її допомогою намагалися «розкрити очі» російським військовикам, пояснюючи їм злочинний характер усієї радянської системи.

Литовські партизани намагались аналізувати, чому російський народ не чинив опору більшовицькій диктатурі. Про це в «Партизані» писав легендарний діяч підпілля Ю. Лукша. Пізніше цю статтю передрукувала й газета округу «Жямайчяй»: «Втрата єдності в лавах російського народу привела до того, що цей народ, під тиском кремлівських кровопивців, перетворився на слухняну масу, що під орудою московських диригентів несе загрозу вільному світові й вільній людині. Головна причина того, що сьогодні росіянин росіянинові не наслідують відкрити свого серця, своїх думок, що мільйони росіян, мріючи про визволення, не в змозі об'єднатися в організований підпільний рух опору проти комуністичного режиму, полягає в тому, що знищено єдність народу [...]»⁴⁸.

Підпільна преса знає доволі багато подібних статей. Вони аналізують також і відносини між литовцями та німцями, литовцями та поляками, наголошуючи, що для боротьби зі спільним ворогом потрібна єдність, тому слід забути про колишні розбіжності. Особливо цікава полеміка в підпільній пресі розгорнулася з приводу литовсько-єврейських взаємин. Дискусія спалахнула після появи статті Ю. Шибайли – «Мерайниса» в третьому номері бюлетеня ради LLKS. Він вказував, мабуть, побоюючись повторення голокосту, що в разі, якщо почнеться війна між Сходом і Заходом, потрібно подбати про осіб єврейської національності. Це викликало репліку з приводу рівності народів з боку редактора «Аукштайтиса» Б. Кривіцкаса – «Вільнюса». Він у статті «Про геополітичне становище», підписаний псевдонімом «Рейквітіс», писав: «Підлабузнювання перед якою-небудь національною групою в нашому краю, можливо, іноді й може дати певну матеріальну користь, але воно не узгоджується з нашою національною гідністю й узагалі загрожує обернутися за деякий час швидше за все злом, а не добром. Гадаю, євреї мали би підстави

⁴⁸ *Laisvės balsas, Žemaičių apygardos laikraštis. – 1952 m. birželio 18 d. – № 4 (154) // Genocido aukų muziejaus fondai.*

заважати нам у разі, якщо б ми в своєму краю не мали їх за рівних. Натомість ставлення як до рівноправних не повинно викликати в них бажання в чомусь перешкоджати [...]»⁴⁹.

Прикметно, що думка керівника Суспільної частини LLKS Ю. Шибайли з різних дискутованих у партизанській пресі питань часто не збігалася з думкою інших керівників і учасників підпілля. Наприклад, він не схвалював положення Декларації ради LLKS від 16 лютого 1949 р., в якому мовилося, що з відновленням Незалежності Литви діятиме Конституція 1922 р., оскільки побоювався, що в такому разі спадкоємність державності може викликати сумнів на міжнародному рівні.

У виданні «Біля скорботного розп'яття», яке редагував Ю. Шибайла, він не тільки чітко окреслив сенс діяльності LLKS – не бути рабами комуністів, а жити загальнолюдським життям, – але й пояснював громадськості основні цілі та прагнення LLKS – вільна, незалежна, демократична Литовська Республіка.

Інші автори також не раз піднімали в партизанській пресі тему образу майбутньої незалежної держави. Це майбутнє вони пов'язували не тільки з наявною політичною ситуацією, але й з колишнім устроєм Литовської незалежної держави, при цьому не уникаючи критики на його адресу: «Ми не хочемо станів панів та мужиків і не за це боремося. Можливо, майбутнє розкриє образи народу на загибл (може й навіки) диктатуру, тому сьогодні ми зобов'язані стати тими піонерами, які могли би так виховати народ, щоб перейдений шлях кривавої боротьби не пропав дарма. Ми вже бачили і добре пам'ятаємо, що дав нашому народові диктатор [...]»⁵⁰.

Колишню владу незалежної Литви критикували за розкол і партійну гризню. Проте найбільше боліло партизанам те, що вона не чинила опору радянській окупації 1940 р.: «[...] ні колишні уряди, ні армійське керівництво не передбачили майбутнього розвитку подій і не підготували діяльності народного підпілля. Керівники нашої держави й народу постійно втішали себе “союзом націй”, “договором про ненапад” і “міжнародним трибуналом”. Така їхня необачність дорого коштувала нашому народові [...]»⁵¹.

Тому і в найважливіших партизанських документах, і в підпільній пресі чітко окреслено цілі збройної боротьби з радянськими окупантами: «[...] відновити незалежну, демократичну Литву і

⁴⁹ *Aukštaitis, LLKS Rytų Lietuvos srities laikraštis. – 1952 m. II ketvirtis. – № 1 // Genocido aukų muziejaus fondai.*

⁵⁰ *Laisvės balsas. – 1951 m. lapkričio mėn. – № 16 (149) // Genocido aukų muziejaus fondai.*

⁵¹ *Partizanas, Pietų Lietuvos srities laikraštis. – 1952 m. sausio 18 d. – № 1 (26) // Genocido aukų muziejaus fondai.*

створити народові умови для вільного волевиявлення, а віхи його майбутнього життя повинні визначати політичні й ін. рухи, які мають або матимуть підтримку більшості народу [...]»⁵².

Як написано в книжці «Партизани Литви 1944–1953 рр.», на сторінках партизанської преси не йшлося про закінчення боротьби за свободу або про можливу поразку, оскільки в суті своїй партизанська війна не може бути програною – можуть бути фізично винищені люди, змінитися форма боротьби, проте ідеї залишаються. Незборена Литва ніколи не підписувала акта про капітуляцію⁵³.

У деяких статтях, що мали більш філософський характер, партизани оцінювали свою особисту жертвовність у цій війні як одну з обов'язкових умов майбутнього відродження держави: «Коли над Литвою засяє свобода, литовський народ зможе належно оцінити й ушанувати загиблих братів. Хрести і пам'ятники прикрасять ті місця, де лежали замучені тіла. Вони засвідчать майбутнім поколінням, [...] якою дорогою ціною було відновлено незалежність Литви [...]»⁵⁴.

І все-таки найбільше місця в партизанській пресі займали огляди міжнародних подій. Ще й тепер деякі історики та громадські діячі намагаються підтримувати міф, буцімто переважна більшість післявоєнних партизанів пішли в ліси й загинули тільки тому, що вірили обіцянкам Америки «прийти і звільнити». Цей міф спростовують факти, яких удосталь знаходимо в партизанській пресі. Надія на швидку неминучу війну між Заходом і більшовицькою Росією, яку вселяли статті борців за свободу, радше допомагала підтримувати бойовий дух самих партизанів і відповідний настрій населення, а не вербувати нових борців.

Ще 5 серпня 1945 р. Ю. Віткус – «Казімерайтіс», аналізуючи міжнародні події, проте не намагаючись вгадати, які геополітичні зрушення могли б вирішити долю Литви, відзначив, що: «[...] немудро було б приховувати від литовської громадськості справжню, хоч іноді й важку, правду про наше становище й годувати її підбадьорливою, але оманливою інформацією, спростування якої призводить до значно небезпечнішого розчарування. Усім нам важливо знати реальну ситуацію, оскільки лише тоді зможемо ухвалити правильні рішення про те, як ми повинні підготуватися до майбутньої боротьби і як

найкращим чином захистити себе та свої сім'ї від можливих ударів з боку більшовицьких бандитів [...]»⁵⁵.

Подібний хід думки був характерний і для багатьох інших авторів партизанської преси, які писали, що історія знає визвольні війни, які тривали по 30 і більше років. Навряд чи такі статті могли привести до партизанських лав випадкових людей або тих, хто чекав швидкої перемоги. Тому доконче потрібно визнати, що не партизанська преса, а цілком об'єктивні, безпосередньо пов'язані з радянською окупацією чинники – депортації, примусова мобілізація до радянського війська, репресії тощо – спонукали майбутніх борців за свободу йти в ліси. Ті, хто зважився, аж до закінчення партизанської війни свято вірили у відродження незалежної держави, тоді як міжнародні події тільки підтримували цю віру. В останні роки боротьби партизанське керівництво впевнилося в думці, що ніхто з-за кордону свободи не принесе – за неї доведеться боротися майбутнім поколінням. Подібні міркування можна виявити в передовій статті офіційної газети округу «Дайнава» «Дзвін свободи»: «Безглуздо себе тішити різними датами й чутками, несправдження яких несе нам особливо небезпечні відчай і безнадію. Передовсім слід пам'ятати, що окупант, свідомо розпускаючи чутки, має на меті знищити особисту зацікавленість у боротьбі, яку веде литовський народ [...]»⁵⁶.

Звичайно, віру в міжнародне право й моральну політику зміцнювала всяка подія, що загострювала протистояння між вільним світом і радянською імперією: промова прем'єр-міністра Великобританії Вінстона Черчилля від 5 березня 1946 р., в якій він використав поняття «холодної війни»; напрута в Персидській затоці і на Балканах; план Маршалла; внутрішня війна в Китаї між комуністичною та урядовою арміями тощо. Менше уваги привертала подія, в якій можна було побачити очевидне потурання Заходу Радам (наприклад, конференція міністрів закордонних справ чотирьох найбільших держав 10 березня 1946 р., що вирішила гірку долю краю Караляучяус (нині – Калінінградська обл.). Часто надію на звільнення підтримували й коментарі зарубіжних радіожурналістів⁵⁷.

У статтях партизан вистачало і «самозаспокійливих» настроїв, які свідчили, що віра в совість вільного світу не слабшала. Так, 1949 р.

⁵² Vyčiū keliu, pagrindinės Vyčių organizacijos leidinys. – LKA. – 1993. – № 7. – P. 103.

⁵³ Gaškaitė N., Kuodytė D., Kašėta A., Ulevičius B. Lietuvos partizanai 1944–1953 m. – Kaunas, 1996. – P. 55.

⁵⁴ Laisvės varpas, Dainavos apygardos laikraštis. – № 2 (11) // LPKTS archyvinų dokumentų rinkinys.

⁵⁵ Dainavos apygardos Dzūkų grupės vado J. Vitkaus-Kazimieraičio. – 1945 m. rugpjūčio 5 d. kreipimasis į partizanus // A. Kašėtos asmeninis archyvas.

⁵⁶ Laisvės varpas, Dainavos apygardos laikraštis. – № 3 (27) // LPKTS archyvinų dokumentų rinkinys.

⁵⁷ Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. – Vilnius, 1998. – P. 29–30.

оглядач видання округу «Кястутіс» трактував потурання Радам з боку західних держав тільки як хитрий маневр, щоби приспати пильність ворога й завдати удару в найнесподіваніший момент: «Обдурюючи Кремль потуранням, м'яккістю, наївним оптимізмом і неістотними розбіжностями, англосакси лише проманеврували, вдаючись до хитрощів, усе ще небезпечний для них 1946 рік. Це був час військової, політичної й передовсім психологічної підготовки. Росіяни не зрозуміли суті гри й усе пояснювали слабкістю англосаксів [...]. Війна вже на порозі. Не в тому питання, чи спалахне вона, а в тому – чи можна її загасити. Це вже було б дивом»⁵⁸.

І хоча дива, про яке згадував оглядач, не трапилося, проте 1948 р. відбулися дві яскраві політичні події, які підсилили напругу в світі й вселили в партизанів нову надію. Це блокада Берліна й ухвалення Організацією об'єднаних націй Загальної декларації про права людини, яка наголошувала, що, вирішуючи глобальні проблеми, міжнародне співтовариство повинно керуватися міжнародним правом.

Партизани шукали ознак руйнування так званого Східного блоку й прагнули зробити їх яснішими. З цим вони пов'язували примарну надію, що не тільки демократичні країни Заходу почнуть війну, але й сам радянський блок розпадеться внаслідок унутрішніх суперечностей. У такому разі довгождана свобода прийшла би набагато швидше. Напередодні 1950 р. редактор видання «Біла скорботного розп'яття» Ю. Шибайла – «Мерайніс» писав: «Якби росіянин з його широкою душею та усетерпимістю переніс більшовизм як власну долю на безкраї російські простори, то він залишився б російською силою і його не змогла б знищити жодна людська сила [...]»⁵⁹.

Оптимізм викликала й ідея Об'єднаних держав Європи, яку висунув В. Черчілль, а також дискусія 1949 р. стосовно об'єднання європейських держав у єдину політичну та економічну одиницю, що має об'єднані збройні сили. Неважко відзначити зв'язок між процесами, які відбувалися в світі, й наполегливим прагненням партизанського керівництва централізувати рух опору, зберегти організовані структури підпілля й статус збройних сил Литовської держави⁶⁰. У лютому 1949 р. партизанам вдалося це зробити.

⁵⁸ *Laisvės varpas, Kęstučio apygardos laikraštis*. – 1948 m. sausio 8 d. – № 129 // LVA. – F. K-5. – Ap. 1. – B. 27. – L. 89.

⁵⁹ *Prie rymančio Rūpintojėlio, LLKS Visuomeninės dalies leidinys*. – 1950 m. sausio mėn. – № 1 (7) // *Genocido aukų muziejaus fondai*.

⁶⁰ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė*. – Vilnius, 1998. – P. 30.

Партизани й далі стежили за міжнародними подіями, які в підпільній пресі знаходили широкий відгук. У червні 1950 р. почалась війна в Кореї, і президент США Гаррі Трумен заявив, що Радянський Союз привів світ до межі Третьої світової війни. Звичайно, заяву Г. Трумена коментували і в підпільній пресі: «В особливій атмосфері проходять засідання Генеральної Асамблеї. У деяких політичних колах існує навіть думка, що ці засідання – останні, на яких обговорюють можливість регулювати суперечливі питання мирними засобами. Особливо складним виявилось питання Кореї. План Заходу – вільна Корея, в якій перед цим повинні пройти вільні вибори під наглядом міжнародної комісії. СРСР із цим не згоден [...]»⁶¹.

Приблизно від 1950 р. в партизанській пресі став поширюватися погляд, що війна або мир залежать тільки від агресивності Рад. На початку 1951 р. президія ради LLKS у своїх виданнях стверджувала, що війна між вільним Заходом і Радянським Союзом неминуча. Це не має дивувати, оскільки в Литві на той час війна ще не закінчилася. Покласти край їй міг тільки розгром Радянського Союзу або його добровільний відхід із захоплених територій. Тому Л. Балюкявічюс – «Дзукас» у своїй газеті писав: «Війна може нести величезні руйнування – вона все одно не страшна. Якою б не була та майбутня війна, що б не принесла з собою – нещастя, убогість – неважливо, важливо, щоб прийшла свобода [...]»⁶².

Начальник штабу округу «Кястутіс» Юозас Палубяцкас – «Сімас» приніс у бункер голові президії ради LLKS Йонасу Жямайтісу – «Вітаутасу», розбитому паралічем, № 176 «Дзвону свободи» від 10 квітня 1953 р. У цьому номері було обнадійливе повідомлення про те, що делегацію литовців США на чолі з членом Конгресу Чарльзом Керстеном 26 березня прийняв президент Америки Д. Д. Ейзенгауер. Тоді було запропоновано заснувати спеціальну комісію для розслідування факту входження Литви та інших прибалтійських країн до складу Радянського Союзу: «У рідний край звідусіль прибували вітальні листи й телеграми з нагоди 16 лютого. Тільки частину їх було передано в радіоєфірі. Також литовці, що проживали на батьківщині, привітали комітети общин литовців Австрії, Великобританії, Франції, Данії та Швейцарії [...]. Згадані факти показують, що литовці, які жили у вільному світі, не сиділи склавши руки. Вони всіма можливими способами прагнули оприлюднити справу Литви і знайти нових друзів литовському народові [...]»⁶³.

⁶¹ *Laisvės balsas*. – 1950 m. spalio 3 d. – № 127 // *Šiaulių «Aušros» muziejaus fondai*.

⁶² *LKA*. – 1993. – № 6. – P. 100–108.

⁶³ *Laisvės varpas, Kęstučio apygardos laikraštis*. – 1953 m. balandžio 10 d. – № 1 (176) // LVA. – F. K-1, baudž. – B. 33960/3. – T. 12. – L. 279–282.

Це був останній номер видання і чи не остання надія верховного партизанського керівництва дочекатися свободи, яка, на їхню думку, мала прийти з вільного Заходу. Після остаточного краху цих надій на литовський народ чекав довгий і важкий шлях до свободи, який закінчився Актом відновлення Незалежності, що його ухвалив 11 березня 1990 р. Відновний Сейм Литовської Республіки.

Усі згадані вище події викликали не тільки в партизан, але й у відомих політологів усього світу ілюзії щодо близького краху Радянського Союзу.

В опублікованих у партизанській пресі статтях можна відзначити зміну поглядів на спосіб визволення: у 1945–1946 рр. незалежність сподівалися відновити на ґрунті міжнародних мирних конференцій і угод, у 1947–1949 рр. – за допомогою збройного конфлікту, який міг розв'язати Захід, у 1950–1953 рр. – за допомогою збройного конфлікту, який міг розв'язати Радянський Союз. Після 1953 р. залишки партизанів, а також учасники опору подальших років пов'язували звільнення Литви вже тільки з можливістю занепаду всього Радянського Союзу і філософською тезою про те, що всі тиранії коли-небудь гинуть. Усе-таки партизанський прогноз 1956 р. про те, що Радянський Союз руйнуватиметься зсередини, підтвердився. Помилковим виявився тільки час: не було враховано, що тривалість геополітичних процесів часто перевищує тривалість життя одного покоління. Проте тоді партизани проголошували ближчі дати тільки тому, що не хотіли забирати останню надію у своїх страждених співвітчизників. Вони не переймалися власною долею: для більшості видавців підпільної періодики набагато важливішими були правда і перемога етичної політики⁶⁴.

Усі теми партизанської преси неможливо розглянути в одній, хай і дуже великій статті. Можливо, це і не потрібне. Важливіше відзначити, що головні принципи вільного друкованого слова не змінилися дотепер, незважаючи на нові умови, які диктує сучасність. Один із найважливіших принципів – необмежене проголошення правди, поза міркуваннями поточної користі. Міжнародні обставини не сприяли партизанам Литви, проте у своїй пресі вони показували світ таким, яким бачили самі. Вони не винні в тому, що совість вільного світу прокидалася дуже поволі. Трагедія партизанів Литви полягала в тому, що перемога над найстрашнішим ворогом усього цивілізованого людства прийшла набагато пізніше, ніж вірилося їм.

⁶⁴ *Partizanai apie pasaulį, politiką ir save / Sud. N. Gaškaitė-Žemaitienė. – Vilnius, 1998. – P. 32.*

СПОГАДИ

Василь ГОРИНЬ

СОТЕННИЙ «ЯСТРУБ»: ВІДОМИЙ І НЕВІДОМИЙ (СПОМИН ПРО ДАЛЕКІ СОРОКОВІ)

Невеличке село Яглуш на Рогатинщині. Сусідні села – Дички, Заланів, Виспа, Мелна. Адесь там, у затишному куточку навколишніх лісів, Золота Полінь. Там беруть початок мої спомини про далекі сорокові.

...Було це на дні мого дитинства. Яюсь погідної суботньої днини, власне, пополудні, мій тато, сам відповідно вбравшись, велів і мені одягнутись у святкове (чого головним атрибутом була вишивана сорочка, а може й «мазепиночка»), бо, мовляв, підемо в гості. Як виявилось, ішли ми не до родини на Клин чи поблизкі села Дички або Виспу, а попрямували до лісу, що підступав ледве не до нашої садиби.

Простуємо здебільше мовчки. Стінка Громадська, Панська, Долішня Дорога, Кринички, Клин, Герасимова Тереміж (минаємо Велику Полінь), Заполінь, Четверта Секція і нарешті Дунда (ці назви пам'ятаю, як завчені перші шкільні вірші). Завчасу тато не казав, куди прямуємо, хоча дорогою я вже став здогадуватися, в якому керунку йдемо.

Невдовзі ми піднялися на Горішню Лінію, що ділила ліс, рівно ж і нашу дорогу. Враз ми почули гавкіт собаки, і він сам несподівано виріс перед нами. Припинили ходу і ми, бо побачили, що до нас простує озброєний вояк. Відкликавши убік батька, коротко перемовився з ним і дозволив іти далі. Я ще запримітив, що вартових було двоє, а гавкун, трохи провівши нас, повернувся на пост. Та лінія в Дунді ніби ділила ліс на дві частини – цивільну і військову.

Так я малим хлопчиною побував на партизанській Золотій Поліні (саме «Полінь» – то тепер цю назву стали «олітературнювати» і пишуть «Поляна»). Частина Поліні була нашою, друга належала стрийкові Гринькові: дідуньо розділили її між двома синами, і вона служила сіножаттю, лісовим тереміжем (від «теремовля» – місце, очищене від заростів). Тоді, в 1943–1945 рр., тут не косили: Золота Полінь, розташована в закутку лісів, між пагорбами, стала місцем таборування повстанців, де вони проходили вишкіл, щоб згодом іти в бойові рейди.

Там, на Золотій, я побачив розташування славного табору: ряд замаскованих, із входами з боку неглибокого яру землянок для повстанців, захистків, що служили для постою коней, місця для проведення військових вишкільних та спортивних занять, куток